

K pokusu Národohospodářského sboru jihočeského – Praha o záchranu jihočeských tuhových těžarstev ve 30. letech 20. století[#]

Jiří Dvořák *

Motto:

„Předsednictvo Národohospodářského sboru jihočeského dovoluje si předložit návrh na reorganizaci Netolických tuhových závodů v Chvalovicích u Netolic. K laskavé informaci uvádíme, že závod na výrobu krystalické tuhy jest jedinečným závodem toho druhu v republice Československé. Ostatní stávající závody zdejší jsou pouze na výrobu méně hodnotné tuhy amorfni. Krystalická tuha mimo Chvalovic nachází se v Bavořích, na Madagaskaru a na Ceyloně. Ostatní světová naleziště jsou nepatrná a nepřichází v úvahu. V Chvalovicích jest zařízena úpravná na zpracování surové tuhy, vybavena nejmodernějším flotačním zařízením, jedinečným na výrobu krystalické tuhy vůbec.“¹

Dne 16. ledna 2007 tomu bylo již 110 let, kdy se v Březnici narodil Jan Stocký (1897–1959). Působil jako vědecký komisař – soukromý honorovaný docent politické ekonomie na Národohospodářském ústavu Vysoké školy speciálních nauk Českého vysokého učení technického v Praze (NÚ VŠSN ČVUT).² Zde si získal důvěru svého představeného univerzitního profesora JUDr. Františka Xavera Hodáče (1883–1943). Stocký, který byl iniciativní národohospodář a aktivní regionalista, předložil již v roce 1924 tehdejšímu tajemníkovi Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu (agrární strany) Rudolfu Beranovi (1887–1952)³ koncepční návrh plánu hospodářského a sociálního povznesení jižních Čech a jeho postupnou realizaci prostřednictvím nově ustaveného meziválečného Národohospodářského sboru jihočeského (NSJ) – Praha. Sbor navazoval na některá východiska a pokusy z období před první světovou válkou, z doby usilovného hledání řešení tzv. „jihočeské otázky“.⁴ Program jejího možného řešení byl zformulován v regionálním časopise Jihočeský kraj. Příčiny těžké situace bylo nutno hledat v předcházejícím historickém, hospodářském a sociálním vývoji jižních (jihozápadních) Čech. Počínaje druhou polovinou 19. století začal pro jižní Čechy komplikovaný proces národohospodářského a sociálního vývoje. Přejasně se projevil, vedle mnoha jiných

Článek vznikl jakou součástí připravovaného textu „Jihočeská grafitová těžarstva v regionální paměti české krajiny“ – „Projekt byl realizován za finanční podpory státních prostředků prostřednictvím GAČR č. 409/04/1213.“

* PhDr. et PaedDr. Jiří Dvořák, Ph.D. – odborný asistent; Historický ústav Filozofické fakulty Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích (dvorak@ff.jcu.cz).

1 Státní oblastní archiv Třeboň, Fond Národohospodářský sbor jihočeský – Praha 1925–1941, inv. č. 120, sign. III B – 5 d, kart. č. 31, Tuha – Netolické závody na výrobu krystalické tuhy, 1935–1938.

2 Dolenský, A. (1936): *Kulturní adresář*, Praha, 1936, s. 510–511; Archiv Českého vysokého učení technického v Praze, Osobní spisy, č. 172 – Jan Stocký.

3 Miller, D. E. (2000): *The Social Backgrounds of the Leaders of the Republican Party between the Two World Wars*, (Společenské profily vůdců Republikánské strany mezi dvěma světovými válkami). In: Rašticová, B. (ed.): *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století*, Uherské Hradiště, Studie Slováckého muzea 5, 2000, s. 135–148.

4 Dvořák, J. (2005): *Co přinesl „čas výstavní“ pro řešení tzv. „jihočeské otázky“*. In: Blümllová, D. – Raichová, J. (edd.): *Čas výstavního ruchu. Studie a materiály*, České Budějovice, Jihočeská univerzita, 2005, s. 129–143.

aspektů zde neuvedených, v nepříznivém demografickém trendu. Jeho konkrétní podobou byla depopulace mnoha okresů regionu NSJ. Na rozdíl od severních, středních, východních a severozápadních Čech se na jihu rozvinul průmysl až mnohem později, když svou negativní roli sehrál i nedostatek potřebného finančního kapitálu. Koncem 19. století vrcholil proces, ve kterém docházelo k největšímu zakládání jihočeských průmyslových podniků, nyní již většinou českých. Důvodem bylo využití především zdejší velice levné pracovní síly. Velký nedostatek kvalitního uhlí se přitom, ale jen částečně, podařilo nahradit využitím levné vodní energie. Dalším problémem regionu zůstávala otázka zdrojů kvalitních rud a ostatních surovin. Jejich vyřešení bylo i nadále vázáno na zcela nevyhovující dopravu, nedokončenou silniční a železniční síť. Vysoké železniční tarify ČSD situaci ještě více vyhrotily.⁵ Proto vznik nových průmyslových závodů na území regionu byl určován podmínkami, které rozhodujícím způsobem ovlivňovala nezbytná míra rentability průmyslového podnikání. Ta ležela v celém regionu na samé své dolní hranici. Problém míry zisku a návratnosti investic tak značně omezoval, svazoval až retardoval reálné možnosti veškerého jihočeského hospodářství, průmyslu, zemědělství, infrastruktury, dopravy osob i zboží, domácího průmyslu i sektoru služeb a následně se negativně promítal i ve všech ostatních oblastech (sociální, populační, zdravotní, kulturní, školské) života nezadržitelně zaostávajícího regionu jižních, resp. jihozápadních a částečně přiléhajících částí dnešních středních Čech. Důležitou úlohu v národohospodářské situaci regionu sehrával strach a obavy ze ztráty zdejší levné pracovní síly. Bezprostředně se to dotýkalo rozsáhlých jihočeských velkostatků. Jejich podnikatelská strategie vycházela z tradic dlouhodobé převahy bývalých šlechtických latifundií. Jako podnikatelské subjekty neměly žádný zájem na uvolnění pracovních sil ze zemědělství ve prospěch průmyslové výroby.⁶

Rozpadem Rakouska-Uherska a vznikem Československé republiky 28. 10. 1918 došlo, jak dokazují materiály NSJ, ke ztrátě tradičního tranzitního charakteru jižních Čech vedeného ve směru sever – jih. Z bývalé zemské hranice se stala nová státní hranice. Tak vznikla celní hranice mezi jižními Čechami a jejich tradičním odbytovým a tranzitním prostorem, která ztížila a omezila vývoz převážné většiny jihočeských výrobků, jak do sousedního Rakouska, tak i do ostatních nástupnických států bývalé monarchie. Po novém zvýšení celních sazeb byl export produktů jihočeského regionu poměrně razantně omezen.⁷ V této souvislosti je třeba připomenout, že v době před první světovou válkou byl Linec, Vídeň a rakouské alpské země důležitým místem pro odbyt většiny výrobků jihočeského průmyslu jižním směrem.⁸ Spolu s přístavem Terstem byla Vídeň hlavním tranzitním místem pro export většinou málo konkurenceschopného jihočeského zboží. Odtud se vozilo na Balkánský poloostrov a na pobřeží států ležících okolo Středozemního moře. Většinu dopravy obstarávala pozemní komunikační síť, zastoupená především nedostačující silniční a železniční infrastrukturou. Protože se nepodařilo realizovat myšlenku na kanalizaci toku střední Vltavy, zůstával transport severním směrem, vyjma voroplavby, relativně drahý.⁹

Jižní Čechy se v Československé republice ocitly mimo nově utvořenou hlavní komunikační osu, která směřovala od západu na východ. Přitom ležely stranou od ostatních

5 Stocký, J. (1925): *Hospodářský obraz jižních Čech*. Praha, 1925.

6 Dvořák, J. (2006): *Agrární problematika v životě a díle regionalisty Jana Stockého (1897–1959)*. In Rašticová, B. (ed.): *Osobnosti agrární politiky 19. a 20. století*. Uherské Hradiště, Studie Slováckého muzea 11, 2006, s. 243–251.

7 Stocký, J. (1927): *Hospodářský průvodce jihočeský*. Praha, 1927.

8 Stocký, J. (1927): *Národohospodářský sbor jihočeský, cíle a výsledky jeho práce*. Praha, NSJ, 1927.

9 Stocký, J. (1929): *Regionalistické založení hospodářské politiky československé, zvláště ze stanoviska jihočeského*. Praha, Rozpravy Národohospodářské společnosti, 1929; Stocký, J. (1929): *Směr a výsledky práce Jihočeského sboru*, NSJ, 1929.

průmyslových center. Vyústěním celého vývoje bylo, že mimořádně vzrostl význam vnitřního trhu, který však byl v rámci menšího teritoria Československa zúžený. Zde je nutné připomenout, že u většiny jihočeských podniků byla celá původní konkurenční schopnost založena na dvou faktorech: 1. na levné vodní energii, 2. na velice levné pracovní síle. Po první světové válce byla zavedena daň z vodní síly a srovnala se cena pracovní síly na území státu. Tak zmizel první a druhý činitel, který umožňoval průmyslovou výrobu ještě jako ziskovou. Dovážené uhlí a potřebné suroviny prodražovala jejich doprava. Při vývozu hotových produktů v opačném směru vznikl podobný problém, včetně stále platných vysokých dopravních tarifů ČSD. Výsledkem tohoto nepříznivého vývoje bylo zastavení průmyslové výroby v celé řadě podniků. Potom následovalo jejich přesídlení mimo region. Stagnace průmyslu a jeho produkce, stejně jako upadající drobná a domácí výroba, způsobila, že mnohé výrobky z jihu Čech byly se svou poměrně vyšší výrobní cenou z celorepublikového trhu vytlačovány. Také stále převažující a zaostávající zemědělská malovýroba, která nestačila hospodářskému tempu velkostatků, se podílela, v podobě dočasného či trvalého přesídlení mimo region, na úbytku jihočeského obyvatelstva.¹⁰

Pokusíme se stručně přiblížit práci NSJ. Díky výrazné podpoře poslance R. Berana a dalších významných představitelů politického, hospodářského a kulturního života začala bez zbytečných průtahů práce přípravného výboru NSJ již na podzim roku 1924. Po několikaměsíční činnosti přípravného výboru se sešla 19. května 1925 ustavující valná hromada NSJ. Na ní se do Obecního domu v Praze dostavila celá plejáda jihočeských rodáků zastávajících různě významné a silně exponované pozice v politických stranách i ve státních institucích. Správní a organizační rozdělení Národohospodářského sboru jihočeského bylo odvozeno od vymezení obvodu územní působnosti podle stanov. Vlastní územní rozsah tvořilo 25 obvodů politických okresů: Benešov, Blatná, České Budějovice, Český Krumlov, Domažlice, Humpolec, Chotěboř, Jindřichův Hradec, Kamenice nad Lipou, Kaplice, Klatovy, Ledec nad Sázavou, Milevsko, Německý Brod, Pelhřimov, Písek, Prachovice, Přeštice, Příbram, Sedlčany, Strakonice, Sušice, Tábor, Třeboň, Týn nad Vltavou. Vymezené území měřilo 18 371,7 km² a v roce 1930 na něm žilo 1 403 166 obyvatel. V užší podobě zahrnoval obvod NSJ 49 soudních okresů. Na základě publikovaných údajů pro jednotlivé soudní okresy měřilo takto vymezené území přibližně 14 500 km². Ovšem zájmová oblast NSJ soustřeďovala až 63 soudních okresů. Oblast působnosti NSJ se tak svým pojetím blížila rozsahu „velkých“ jižních Čech a byla rozšířena na velkou oblast jižní poloviny Čech. Mechanicky srovnávat NSJ s obvody starých historických krajů nebo s územním rozsahem Obchodní a živnostenské komory České Budějovice nelze. Vzhledem k značné rozloze se mělo samo území NSJ rozčlenit ještě dále na čtyři krajské obvody. Lze proto ve shodě s autorem inventáře NSJ konstatovat, „že územní obvod NSJ netvořil kompaktní zákonitě vzniklý celek, ale konglomerát okresů, které se v obvodu sboru volně sdružily v zájmu regionalistické činnosti“.¹¹ Sbor se, vedle působení jiných institucí a sdružení, jako byla např. Obchodní a živnostenská komora v Českých Budějovicích (OŽK ČB., někdy též Obchodní a průmyslová komora – OPK ČB.) nebo Územní skupina Československého svazu průmyslu České Budějovice (ÚS ČSP ČB.), které měly záležitosti rozvoje regionu přímo v popisu práce, o rozvoj svého teritoria vždy zasazoval. Tím ovšem mezi NSJ a OŽK vznikalo napětí a množily se vzájemné „třecí plochy“. Pro veškerý vývoj regionu NSJ měla zásadní význam okolnost, že území NSJ, neposkytovalo soukromému podnikání dosti vyhlídek na jistý zisk, jako tomu bylo naopak

10 Stocký, J. (1930): *Zpráva jednatecká za druhé období činnosti NSJ /od roku 1927 do roku 1930/*. Blatná, NSJ, 1930.

11 Šeda, O. – Pozníček, B. – Hezlová, R. (1965): *Národohospodářský sbor jihočeský Praha 1925–1941*. Inventář I/182, Třeboň, Archivní pomůcky Státního archivu Třeboň č. 21, 1963.

v ostatních částech Čech. Pro vedoucí představitele NSJ, jak převážně rodáky z jižních Čech v Praze studující, pracující a bydlící, tak i pro ty přímo v regionu žijící a zde bezprostředně působící, představovala hospodářská a sociální problematika regionu NSJ v období let 1925–1941, velice složitý propletenec nejrůznějších problémů a zájmů.¹² Někteří jihočeští regionalisté usilovali, již od samého počátku své práce v NSJ, přistupovat k práci pro region na základě tehdy moderních vědeckých přístupů. Základem všeho jejich snažení v rámci *jihočeského hospodářského programu* byl průzkum kraje jihozápadních Čech „po stránce jeho znaků přírodních i sociologických. Ozřejmili jsme, pokud přírodní činitelé, půda, podnebí, nedostatek uhlí atp. jsou překážkami a handicapem našim podnikům proti podnikům v jiných oblastech. Prozkoumali jsme však zvláště podrobně důsledky nedostatečných veřejných zařízení v našem kraji (nazýváme je technicko-hospodářské předpoklady), které zhoršily výnosnost zemědělství, živností a průmyslu. Komuni-kační nepřístupnost, která způsobovala a způsobuje značné zdražení každého pohybu zboží, nepřístupnost a drahota energie, nedostatek správních, kulturních a zdravotních zařízení, důležitých pro hospodářství jako pro způsob života v krajích, to vše ozřejmilo se jako nutná příčina jevů, jejichž závěrečným obrazem byl útěk lidí z jižních Čech.“¹³

Jejich celkově úspěšné a dlouhodobě perspektivní řešení se v námi zkoumané meziválečné době většinou jevilo nad rámec reálných možností NSJ-Praha. Vedle některých vedoucích představitelů, patřících do vyšších a elitních vrstev, jako byli poslanci a senátoři Národního shromáždění ČSR, ministerští a zemští úředníci, bankéři, továrníci, velkopodnikatelé a velkoobchodníci, rentiéři a vlastníci velkých majetků, ředitelé významných podniků, byla pro činnost a vlastní každodenní práci NSJ Praha důležitá a svým způsobem i určující práce tzv. středních vrstev. V této kategorii byli starostové měst a obcí, státní, veřejní i soukromí úředníci, soudci, advokáti, lékaři, lékárníci, inženýři, středoškolské profesory a učitelé, správci velkostatků a panství, velcí sedláci, obchodníci. Patřili do tzv. kategorie „místních elit“, zejména ve svém bezprostředním okolí, v rámci subregionu, okresu, města či obce. Složitý proces vzniku a působení elit byl a je dán především existencí faktické nerovnosti mezi lidmi v mnoha oblastech. Nezanedbatelně působí nerovnosti i v osobních vlastnostech a schopnostech jednotlivců. Musíme si uvědomit, že v NSJ to byla převážně dobrovolná práce navíc, nehonorovaná penězi. Při tehdejší intenzitě spolkového života se proto často stávalo, vzhledem k maximální vytíženosti jedinců v mnoha jiných spolcích a sdruženích, že se mnoha představitelům středních vrstev již na poctivou a kvalitní práci v okresním či místním odboru NSJ nedostávalo času, sil, trpělivosti a potřebné výdrže. Důležitost, význam a nezastupitelná úloha některých vůdčích představitelů střední vrstvy v každodenní práci NSJ se v místě působení projevila v momentě, kdy došlo k jeho dlouhodobému onemocnění, úmrtí či přestěhování mimo region NSJ. Bohužel, mnohdy tím končila i celá další práce odboru NSJ, který pak muselo ústředí pracně a často opakovaně obnovovat, aniž bylo dosaženo předchozího stavu a úrovně efektivity práce. Jistou zvláštností spolkové činnosti a celé správy NSJ-Praha byly jednotlivé speciální odbory, referáty a komise. Ty NSJ zřizoval podle momentální aktuální potřeby výkonný výbor Sboru ke studiu hospodářských poměrů regionu NSJ. Do pravomocí výkonného výboru NSJ patřila také volba jednotlivých referentů a obdobně se stanovil i jednací řád jednotlivých referátů. Jejich vlastní činnost pak řídilo předsednictvo výkonného výboru NSJ. Při každodenní práci Sboru se nakonec ukázalo, že počet a struktura jednotlivých odborů, referátů i komisí podléhala aktuálním a nezbytným potřebám vývoje a nebyla tudíž v žádném případě neměnná či jednou provždy daná.

12 *Soubor hospodářských opatření, o něž usilují jižní Čechy*. Blatná, NSJ, b. d. (asi 1932).

13 Stocký, J. (1937): *Jižní Čechy*. Kulturní, hospodářský, sociální vývoj a stav. Program regionální práce, Praha, NSJ, 1937.

Po vzoru NSJ se regionalistické sbory postupně šířily, zejména ve 30. letech 20. století, po celém meziválečném Československu, včetně území Slovenska a Podkarpatské Rusi. NSJ usiloval svými častými intervencemi (dnes tzv. lobbování) na ministerstvech a zemském výboru o konečné prosazení a uskutečnění záměru, který měl dle svých obhájců z řad členů sboru prospět celému rozsáhlému regionu jihozápadních Čech, včetně chudé šumavské a pošumavské krajiny. Nejen hospodářská komise, ale i vedoucí představitelé Sboru, jako byl jeho tehdejší předseda a poslanec za agrární stranu Rudolf Beran či generální tajemník ústředního sekretariátu NSJ v Praze Jan Stocký, neustále, při každé jen trochu vhodné příležitosti, apelovali na ten fakt, že se jedná o oblast osídlenou německy mluvícím obyvatelstvem ČSR a že je tak nutno zmírnit depresivní a ničivé dopady velké hospodářské krize¹⁴ ze 30. let 20. století a přitom názorně ukázat, že československému státu a jeho představitelům není zdaleka lhostejný osud zdejších občanů.¹⁵ Vzhledem k nedostatku dochovaných materiálů nelze již s určitostí zjistit, do jaké míry se jednalo pouze o všeobecná a všezahrnující prohlášení od politiků – poslanců a senátorů za regiony jihozápadních Čech, neboť byla potřeba jejich opětovného zvolení, i vedoucích činitelů NSJ, kteří se tak často chtěli, řečeno dnešní mluvou, zviditelnit, a do jaké míry byly tyto výzvy míněny upřímně, když se většinou velice přesně vědělo, že vzhledem k finanční situaci ve státě, v zemi, v okresech, městech a obcích regionu, pochopitelně o financích NSJ ani nemluvě, nemohly být předkládané plány, návrhy a projekty skutečně v blízkém časovém horizontu úspěšně realizovány.¹⁶

Právě dobové představy o smyslu regionalismu, o jeho obsahu a poslání, odpovídaly možnostem této části regionální reprezentace. Vedle mladé jihočeské inteligence, byla její rozhodující a nejaktivnější částí nastupující agrární buržoazie. Prostřednictvím svých vůdčích osobností se pokusila o vymezení pojmu „jihočeský regionalismus“, který chápala nejen jako národohospodářskou teorii a praxi, ale i jako možný prostředek léčení celkové zaostalosti jižních Čech. Jednalo se tak o řešení tzv. „jihočeské otázky“ v nových podmínkách ustanovených poválečným československým vývojem.¹⁷ Stocký ve svém spise *Hospodářská budoucnost zvláště Československa* ukazuje možnost konkrétní

14 Kárník, Z. (2000–2003): *České země v éře první republiky (1918–1938)*. Díl první, *Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918–1929)*. Praha, 2000; Díl druhý, *Československo a České země v krizi a ohrožení (1930–1935)*, Praha, 2002; Díl třetí, *O přežití a o život (1936–1938)*. Praha, 2003.

15 Macháčová, J. – Matějček, J. (1999): *Sociální pozice národnostních menšin v českých zemích 1918–1938*, Opava, Slezský ústav Slezského zemského muzea, 1999.

16 Státní oblastní archiv Třeboň, pobočka Český Krumlov, Fond Schwarzenberská báňská správa Černá v Pošumaví, (1835)–1906–1945, Navrátil, F., Mráčková A. (1965): *Inventář: II/ ČK 3*, 1965; Kalný, A. (1979): *Státní oblastní archiv Třeboň*, České Budějovice 1979 (nestránkováno), Kalný, A. a kol. (1981): *Soupis fondů a sbírek. Státní oblastní archiv Třeboň*. České Budějovice, 1981, s. 76. Mapy také ukazují rozdělení důlního majetku – tzv. důlní míry ostatních těžebních firem, které působily v tuhové oblasti Černá v Pošumaví, Hůrka, Žlábek, Olšina, Mokrá a Bližná. Ovšem mapy a plány těžarstev – Eggertova, Mokranského, Hořického, Českých tuhových závodů, Hůreckého, Zachova, Žlábeckého a Stifterova – se bohužel nedochovaly.

17 Lacina, V. (1984): *Velká hospodářská krize v Československu (1929–1934)*. Praha, Akademia, 1984; Lacina, V. (1990): *Formování československé ekonomiky 1918–1923*. Praha, Akademia, 1990; Lacina, V. (2000): *Zlatá léta československého hospodářství (1918–1929)*. Praha, Historický ústav, 2000; Lacina, V. Hájek, J. (2002): *Kdy nám bylo nejlépe? Od hospodářské desintegrace k integraci střední Evropy*. Praha, 2002; Půlpán, K. (1993): *Nástin českých a československých hospodářských dějin do r. 1990*. 1.–2. díl, Praha, Univerzita Karlova-Karolinum, 1993; Myška, M. (1995): *Problémy a metody hospodářských dějin*. Ostrava 1995; Jindra, Z., Svátek, F., Štaif, J. (1997): *Úvod do studia hospodářských a sociálních dějin*. Sv. 1., Praha, Univerzita Karlova-Karolinum, 1997; Kubů, E., Pátek, J. (eds.), (2000): *Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami*. Praha, Univerzita Karlova-Karolinum, 2000; Geršlová, J. (1994): *Podnikatelské osobnosti 19. a první poloviny 20. století v Evropě*, Karviná, 1994; Geršlová, J., Sekanina M. (1999): *Zrození nové doby. Stručné hospodářské dějiny českých zemí do konce 80. let 20. století*, Ostrava – Valašské Meziříčí 1999; Geršlová, J., Sekanina M. (2003): *Lexikon našich hospodářských dějin. 19. a 20. století v politických a společenských souvislostech*. Praha, Libri, 2003; Průcha, V. a kolektiv (2004): *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*. 1. díl, *Období 1918–1945*. Brno, Doplněk, 2004.

aplikace své vědecké metody při zkoumání příčin zaostalosti jižních Čech, které aplikoval ve stanovách NSJ. K pochopení jeho některých myšlenek si dovoluji citovat ze závěru jeho knihy: „*Třebas jsme připustili, že neřídící vztahy sociální, působící útrapy a bolesti, nepodaří se v dohledné době společenskými zásahy zcela odstranit, přece můžeme mít za prokázáno, že je dána možnost zásadního zlepšení hospodářského stavu společnosti. Uvažujíc o jejich cestách z hlediska společenské účelnosti, přehlédlí jsme z něho zřejmou pochybnost pokroku a rozvoje v té organizaci, jejíž vývoj vybočuje z rámce daného zákony života. Při rozboru soudobého stavu zjišťujeme zvláště dosud opomíjené příčiny sociálních rozporů a posuzujeme možnost i nutnost jejich zmírnění resp. odstranění nikoliv dle abstraktních důvodů (milosrdenství apod.), nýbrž rozumové úvahy o prospěchu všeobecném. Vytýčujeme cíl svým snahám, zjišťujeme překážky a podrobně zkoumáme prostředky k jejich překonání.*“¹⁸ Autor se zde projevil jako mladý přesvědčený technokrat a národohospodář, věřící tehdy v postupný pokrok ve všech sférách života lidské společnosti. Zde jasně vyhlásil své tehdejší přesvědčení o evolučním vývoji. Protože byl také sociologem, negativně odsoudil všechny revoluční zvraty a pokusy o ně, zejména pak ruskou bolševickou revoluci. Výše uvedené dva závěrečné odstavce lze pak jistě považovat za tehdejší autorovo krédo, které zcela jasně a pregnantně vyhláší. Zároveň nastínil i možnosti hospodářského regionalismu a svou ucelenou představu sestavování státního plánování.

Po roce 1935 se nakonec regionalismus v ČSR vůbec postupně prosazoval jako uznávaný národohospodářský systém. Ne nadarmo stanul právě J. Stocký v čele příprav první a druhé celostátní národohospodářské konference hospodářských sborů krajových (I. a II. CNK HSK), organizované s vládní podporou v letech 1935 a 1939 v Praze. Právě v dubnu 1935 zazněla tato slova, pronesená J. Stockým k účastníkům a účastnicím I. CNK HSK: „... *problémy byly řešeny metodou hospodářského regionalismu, jenž prokázal v posledních letech v Anglii, Francii, jakož i v Itálii a Německu pozoruhodné úspěchy. Jde o to, aby pro hospodářský program celého státu nebyly jen formulovány všeobecné zásady pro vyvážení mocenských hledisek celkových, nýbrž aby celostátní program rostl přirozeně a dynamicky skladem programů oblastních. Prokázali jsme pozoruhodný stupeň v populační, produkční, kapitálové i konsumní diferencovanosti jednotlivých oblastí republiky. Je samozřejmým přesvědčením, že tato diferencovanost musí doznat výrazu v opatřeních, jimiž má být harmonizován a upravován poměr mezi jednotlivými hospodářskými složkami. Regionalismus je totiž moderní formou pro kladení účelné a úspěšné meze schematickému centralismu, jako chaotickému decentralismu. Nutí k přihlídnutí k živé skutečnosti, ne k neživému schématu. Je cestou, k níž je třeba logicky se doznat, přiznám-li potřebu hospodářského programu.*“¹⁹ Konference již byla plně ve znamení státního intervencionismu, tj. zásahu státu do liberálního tržního hospodářského vývoje a byla vlastně počátkem československé cesty k plánovitému řízení hospodářství a společnosti s cílem zamezit opakování velké hospodářské krize let 1929–1933.

Podobně jako Netolické tuhové závody ve Chvalovicích u Netolic, jejichž vlastníkem byl František X. Kinský, majitel panství Chlumec nad Cidlinou, se také Schwarzenberská knížecí rodina,²⁰ patřící do krumlovsko-hlubocké primogenitury rodu, snažila udržet

18 Stocký, J. (1923): *Hospodářská budoucnost zvláště Československa*. Praha, 1923.

19 Dvořák, J. (2005): „Počátek velkého díla“ – Z dějin československého regionalismu. *Moderní dějiny* 13, 2005, s. 181–233.

20 Zálaha, J. (b. d.): *Stručné dějiny rodu knížat ze Schwarzenberku*. České Budějovice, Vytiskly Jihočeské tiskárny, b. d., nestránkováno; Zálaha, J. (b. d.): *Kurzgefasste Geschichte des Geschlechtes der Fürsten zu Schwarzenberg*. Hluboká nad Vltavou, Vydal Historický spolek Schwarzenberg, b. d., nestránkováno.

v chodu krizi těžce postižené tuhové doly v Černé v Pošumaví (Schwarzbach).²¹ Hornická tradice zdejších dolů přitom sahala až do roku 1812,²² zatímco dobývání tuhy rolníky zde probíhalo již od poloviny 18. století.²³

Pro srovnání údaje o těžbě surové tuhy v českých zemích v rozmezí let 1913–1928: r. 1913/32 175; 1919/30 547; 1920/22 925; 1921/13 522; 1922/10 500; 1923/9 873; 1924/11 935; 1925/18 466; 1926/30 810; 1927/41 113; 1928/32 332.

Těžba surové tuhy v Československu v t / celková cena v Kč: 1925/18 466/1 846 460; 1926/30 818/2 492 925; 1927/41 113/4 302 459; 1928/32 332/2 815 970.

Tehdy ještě v těžbě tuhy zaujímal Československo jedno z předních míst v celkové světové produkci. Hlavní příčinou byl pokles cen tuhy jako důsledek konkurence tuhy cejlonské, madagaskarské a korejské. V důsledku světové hospodářské krize ve 30. letech 20. století klesl nejen vývoz tuhy z Československa, ale i její dovoz k nám. V roce 1929 představoval dovoz tuhy do ČSR hodnotu 3 491 000 Kč, v roce 1934 klesl na 1 150 000 Kč.²⁴

Před první světovou válkou a po ní patřily Chvalovice společnosti, která se též podílela na těžbě v tuhových dolech v Bavorsku,²⁵ kde měla své zájmy známá německá zbrojařská firma Krupp.²⁶ Po vypuknutí tzv. „Velké války“ byly Chvalovice, podle nařízení o válečných úkonech, dány pod vojenský dozor. Později je získala Živnostenská banka a od té je r. 1926 koupil František X. Kinský. Je nutno konstatovat, že do té doby bylo úpravárenské zařízení velice primitivní a flotace nepřinášela potřebných výsledků. Postupem času došlo k provedení značných investic a díky nákladným provozním pokusům se flotační metoda propracovala tak, že v r. 1930 vycházela z flotační úpravny tuha o obsahu 93 % C. Závod zaměstnával 130–150 dělníků a měl roční kapacitu 6 000 q. Ovšem již v roce 1930 se začaly objevovat první příznaky krize v odbytu zdejší tuhy. V r. 1931 došlo k nahromadění zásob v hodnotě asi 2,5 mil. Kč a proto se celý podnik zastavil. Od toho roku se prováděly jen nezbytně nutné udržovací práce, na kterých se zaměstnávalo v průměru 10, v r. 1935 již jen 6 dělníků. V r. 1933 byla prodána zbylá zásoba tuhy mající asi 5 000 q. Hlavní důl byl již zatopen nečerpanou spodní vodou. Majitel dle svých údajů vynakládal na udržovací režii asi 600 000 Kč.²⁷ S poukazem na dovoz tuhy z ciziny, kdy největším konzumentem krystalické tuhy byl průmysl vyrábějící suché baterie, akumulátory, dynamové a elektromotorové kartáčky, by byl, v případě války s Německem, zcela bez suroviny, se NSJ pokusil u obou společností dosáhnout znovuzahájení a dalšího rozvoje obou tuhových závodů. Vycházel s možné spolupráce se státem, kdy nejvhodnější formou by k tomu byla akciová společnost,²⁸ ve které by měl stát majoritu 51 % akciového kapitálu, zatímco zbytek by si ponechal dosavadní vlastník.

21 Lex, W. (1929): *Die Schwarzeberg'schen Graftitwerke zu Schwarzbach in Böhmen und Wappoldenreith in Niederösterreich*, Prag, M. Schultz, A. G., 1929.

22 Herrmann, N. (1912): *Die Fürst Schwarzenbergischen Graphitwerke bei Schwarzbach in Südböhmen*. Praha, Grégr, 1912.

23 Formánek, J. – Křížek, J. – Štěpán, K. (1963): *Grafit, jeho těžba, úprava a použití v průmyslu*. Praha, Státní nakladatelství technické literatury, 1963.

24 Parma, A. (1929): *Průmysl. Hornictví. Tuha, sůl, nafta*. In *Československá vlastivěda*. Technika, díl IX., Praha, „Sfinx“ Bohumil Janda, 1929, s. 32–34 (Tuha). Srov. *Československá vlastivěda*. Příroda, díl I., Praha, „Sfinx“ Bohumil Janda, 1930, s. 293–294, dále s. 339; 458.

25 Ortmacier, M. (Hgg.), (2001): *„Millionenbauern“, bauerlicher Graphitbergbau im Unteren Bayerischen Wald*, Finsterau, Markt Untergriesbach; Freilichtmuseum, 2001.

26 Jindra, Z. (1986): *Die Rüstungskonzern Fried. Krupp AG. 1914–1918. Die Kriegsmateriallieferungen für das deutsche Herr und die deutsche Marine*. Praha, Univerzita Karlova-Karolinum, 1986.

27 Státní oblastní archiv Třeboň, Fond Národohospodářský sbor jihočeský – Praha 1925–1941, inv. č. 120, sign. III B – 5 d, kart. č. 31, Tuha – Netolické závody na výrobu krystalické tuhy, 1935–1938.

28 Určitým vzorem byla společnost Jihočeské podniky pro automobilovou dopravu, později JAS = Jihočeské automobilové podniky, a. s., Praha, podnik s 51 % státní účastí spoluzaložený NSJ Praha, založení probíhalo od r.

Protože se jednalo o mimořádně náročné jednání, inicioval NSJ Praha různé akce, ve kterých usiloval o možnost postupné realizace této myšlenky.²⁹ Přitom se opíral o následující tzv. hlavní důvody spolupráce a přednosti z nich plynoucí: 1) Stát by si tak zajistil trvalý veřejný vliv a zejména vojenský vliv na jediném nalezišti krystalické tuhy v ČSR a vedle oblasti u německého Pasova druhému v Evropě vůbec; 2) Stát by měl daleko větší možnosti v regulování dovozu a zvyšování domácího konzumu než v tehdejší době sebelépe vybudovaný soukromý podnik. To by platilo i pro vývoz a spolupráci se státy Malé dohody. Stát by také měl větší možnost prosazovat další používání tuhy jako mazadla – přímo ve formě koloidního mazadla, zejména za součinnosti se státním olejářským průmyslem ve Gbelích. Tuha totiž prodlužovala mazivost olejů, což sice bylo v zájmu tehdejších konzumentů, ale nikoliv v zájmu rafinérie a jejích obchodů. Proto také pokusy o součinnost s olejářským průmyslem selhávaly. Stát by také měl mít zájem na snížení dovozu minerálních olejů do ČSR. A také ČSD byly velkým odběratelem olejů a mazadel; 3) Stát by tak umožnil efektivní péči o nezaměstnané v chudém jihočeském regionu. V případě spuštění provozu a otvírání nových ložisek by došlo k zaměstnání 200–300 dělníků, a nejednalo by se přitom jen o sezónní zaměstnanost.³⁰

Podobně se chovaly i Schwarzenberské tuhové doly v Černé na Šumavě,³¹ které byly výměrem okresního úřadu v Českém Krumlově ze dne 21. prosince 1936 č. 992 zařazeny a zapsány do výkazu podniků důležitých pro obranu státu. Zásadním nedostatkem však byla, podle Ministerstva národní obrany a jeho vedoucích představitelů, blízkost dolů u státní hranice s Německem, což platilo jak pro Schwarzenberské tuhové doly v Černé na Šumavě,³² tak i pro Závody na tuhu Buhl-Alberti akc. spol. ve Starém Městě na Moravě. Proto obě firmy navrhovaly, aby se v zájmu obrany československého státu jejich těžba a zpracování tuhy vystupňovalo tak, aby takto vzniklé zásoby byly pak uskladněny tam, kde nebudou nepřitelem bezprostředně ohroženy. Až do roku 1937 probíhala jednání, která nakonec nevedla k žádoucímu a pro tuhové podnikatele k potřebnému a toužebně očekávanému cíli. Knížete ze Schwarzenbergu Ústřední ředitelství v Hluboké nad Vltavou sdělilo NSJ Praha v dopisu z 5. září 1937 následující: „*Děkujeme za laskavé zakročení. Obáváme se však, že to bude marné. K ctěné informaci dovoluujeme si sdělit, že jsme 13. 5. t. r. oznámili příslušným ministerstvům, že bude dnem 1. října t. r. provoz dolů zastaven. Zároveň jsme dali příkaz, aby osazenstvu byla dána zákonitá výpověď. Litujeme sami toho,*

1926 do r. 1931. Společnost v rámci plánovitého budování automobilové dopravy byla založena na myšlence regionální svépomoci. Kapitálová účast státu, kde JAS představoval vzorový modelový příklad, který však nebyl znovu následován. Za hospodářské krize a státních zásahů do automobilové dopravy se JAS s těmito problémy zápolil po celá 30. léta 20. století, proto bylo hospodaření společnosti ztrátové. Za tzv. Protektorátu Čechy a Morava se projevilo omezování automobilové dopravy, ale přesto byl JAS a jeho provoz po celé období okupace ziskový. Proto společnost konečně začala vyplácet dividendy. Po osvobození se idea krajové (regionální) svépomoci dočkala nahrazení činností státu, neboť od září 1945 byl provoz JAS převzat ČSD, které zajišťovaly státní automobilovou dopravu.

29 Státní oblastní archiv Třeboň, Fond Národohospodářský sbor jihočeský – Praha 1925–1941, inv. č. 54, sign. II A – 3a, kart. č. 15, Regionální hospodářství, všeobecně, 1926–1941; inv. č. 57, sign. II A – 4a, kart. č. 17, Intervence, subvence a stipendia – Všeobecné požadavky regionálního, okresního a lokálního charakteru, 1927–1939.

30 Státní oblastní archiv Třeboň, Fond Národohospodářský sbor jihočeský – Praha 1925–1941, inv. č. 120, sign. III B – 5 d, kart. č. 31, Tuha – Netolické závody na výrobu krystalické tuhy, 1935–1938.

31 Kořan, J. (1949): *Topografie a dějiny dolování grafitových ložisek jihočeských*. 16, Praha, 1949, s. 465–519 (Zvláštní otisk ve Sborníku státního geologického ústavu čsl. republiky, Svazek XVI., Praha, Státní geologický ústav, 1949, 56 s., s mapou tuhové oblasti v Černé v Pošumaví); Hercog, F. (1964): *Jihočeská grafitová ložiska*. Sborník Jihočeského muzea v Českých Budějovicích. Přírodní vědy, 4, České Budějovice, Jihočeské muzeum, 1964, s. 57–71.

32 Chábera, S. (1979): *Šumavská ložiska grafitu*. Šumava 12, Vimperk, 1979, s. 3–4; Majer, J. (2001): *Hornictví*. In Hlušíčková, H. a kol. (2002): *Technické památky*. 1. díl, A–G, Praha, Libri, 2001 (2002), s. 493 (heslo Černá v Pošumaví); Kolektiv autorů, *Šumava. Příroda. Historie. Život*, Praha, Baset, 2003, s. 133–134 – Nerostné suroviny, minerály a půdy. Ložiska nerudných surovin. Ložiska tuhy (oddíl Příroda, geologie a hydrologie, nerostné suroviny).

že nepříznivé okolnosti donutily ke kroku, který bude mít za následek zrušení závodu, který po více než století hrál významnou roli v jihočeském podnikání. V dokonalé účtě ústřední ředitel ing. Dr. Zdeněk Picha.³³

V době tzv. druhé Česko-Slovenské republiky 1938–1939 se regionalismus (český, československý a jihočeský) plně podřizoval požadavkům Strany národní jednoty pod vedením R. Berana. Právě on z titulu předsedy vlády organizoval II. CNK HSK v únoru 1939 jako možné řešení a jisté východisko z krizové situace v národohospodářské oblasti života pomnichovské republiky. Vliv Národního souručenství se v podobě Regionalistického ústředí při výboru Národního souručenství projevoval i v činnosti NSJ.³⁴ Po utvoření Protektorátu Čechy a Morava docházelo k odklonu od původní regionalistické koncepce. Důkazem změny regionalistického kurzu bylo nakonec prohlášení z června 1939. Stalo se výrazem části představitelů regionalistické elity, která se domnívala, že bude možno se přizpůsobit, včetně samotného hnutí, novým protektorátním podmínkám. Proto se již navrhovalo vybudování regionálních hospodářských komor v duchu nacistického „nového pořádku“. V této době byl též posílen a zvýrazněn kulturní rozměr regionalistického hnutí, jak to tehdy prezentoval studijní odbor Ústavu pro národní výchovu. Rok 1941 byl konečnou stanicí pro dožívající NSJ a regionalismus vůbec. Tím zmizel ze života české společnosti i jihočeský regionalismus. Ve velice krátkém poválečném období let 1945–1948 sice docházelo k pokusům o obnovu regionalistické činnosti, ale bez nějakých podstatných a viditelných výsledků. Vítězná KSČ si převážnou část oprávněných regionalistických požadavků již dávno přivlastnila, tzv. „osvojila“ a náležitě využila ve svém předchozím propagandistickém tažení. Proto v poúnorovém Československu nebylo pro regionalismus a jeho stoupence ponecháno ani nejmenší místo.³⁵ Druhá světová válka (1939–1945) pak vyvolala vzestup produkce grafitu. Protože se v řadě zemí v polovině 20. století grafit považoval za strategickou surovinu,³⁶ zejména v souvislosti s výstavbou jaderných elektráren (spotřeba tzv. nukleárního grafitu)³⁷ a probíhající studenou válkou, byly všechny údaje o jeho těžbě, zásobách apod. považovány za tajné, takže nebylo možno zjistit a uveřejnit přesná čísla jak o světové, tak pochopitelně ani o československé těžbě. V současné době – r. 2007 – je v činnosti v jižních Čechách již jen úpravna Grafit Netolice, a. s.

33 Státní oblastní archiv Třeboň, Fond Národohospodářský sbor jihočeský – Praha 1925–1941, inv. č. 120, sign. III B – 5 d, kart. č. 31, Tuha – Zastavení provozu dolů v Černé na Šumavě 1937.

34 Stocký, J., Šimek, R. G. (1939): *Jižní Čechy v krajové práci*. Praha, NSJ, 1939.

35 Dvořák, J. (2006): *Jan Stocký v zázemí obou válek*. In Petráš, J. (ed.): *Jedna generace – dvě války*. České Budějovice, Jihočeské muzeum, 2006, s. 80–103.

36 Kašpar, J. (1977): *Přírodní zdroje v ČSSR jejich využívání a ochrana*. Praha, Horizont, 1977 (mající 199 stran textu, tuhu (grafit) – vyjma s. 11–12 – a její naleziště ani jednou neuvádí!).

37 Dvořák, J. (2006): *Těžba jihočeské tuhy v hospodářských a sociálních dějinách 20. století (včetně využití v dějinách regionu)*. In *Výuka dějin 20. století na českých a slovenských školách*. Ústí nad Labem, Univerzita J. E. Purkyně, 2006, s. 141–166.

K pokusu Národohospodářského sboru jihočeského – Praha o záchranu jihočeských tuhových těžarstev ve 30. letech 20. století

Jiří Dvořák

Abstrakt

Národohospodář a regionalista Jan Stocký (1897–1959) předložil v roce 1924 tehdejšímu tajemníkovi Republikánské strany zemědělského a malorolnického lidu (agrární strany) Rudolfu Beranovi (1887–1952) koncepční návrh plánu hospodářského a sociálního povznesení jižních Čech a jeho postupnou realizaci prostřednictvím 1925 nově ustaveného meziválečného Národohospodářského sboru jihočeského (NSJ) – Praha. Sbor navazoval na některá východiska a pokusy z období před první světovou válkou, z doby usilovného hledání řešení tzv. „jihočeské otázky“. Program jejího možného řešení byl zformulován v regionálním časopise Jihočeský kraj. Příčiny těžké situace bylo nutno hledat v předcházejícím historickém, hospodářském a sociálním vývoji jižních, respektive jihozápadních Čech. Ve třicátých letech 20. století se NSJ neúspěšně pokusil zachránit, prostřednictvím zapojení československého státu, upadající jihočeská tuhová těžarstva. Do této skupiny patřily Netolické tuhové závody ve Chvalovicích u Netolic, jejichž vlastníkem byl František X. Kinský, majitel panství Chlumec nad Cidlinou a Schwarzenberské knížecí tuhové doly v Černé v Pošumaví patřící krumlovsko-hlubocké primogenituře rodu knížat ze Schwarzenbergu. Pro odpor některých významných činitelů z Ministerstva národní obrany, z Obchodních a živnostenských komor, pro neochotu samotných vlastníků dolů dále prodlužovat existenci nerentabilních podniků a pro finanční náročnost záchrany, se pokus NSJ nakonec nezdařil. Po vytvoření Protektorátu Čechy a Morava docházelo k odklonu od původní regionalistické koncepce. Proto se již navrhovalo vybudování regionálních hospodářských komor v duchu nacistického „nového pořádku“. V této době byl též posílen a zvýrazněn kulturní rozměr regionalistického hnutí. Rok 1941 byl konečnou stanicí pro dožívající NSJ a regionalismus vůbec. Tím zmizel ze života české společnosti i jihočeský regionalismus.

Klíčová slova: Národohospodářský sbor jihočeský (NSJ) – Praha; regionalismus; jihočeská tuhová těžarstva; doly; tuha (grafit); Netolické tuhové závody ve Chvalovicích u Netolic; Schwarzenberské tuhové doly v Černé v Pošumaví (Schwarzbach).

An Attempt of the Economic Board of South Bohemia – Prague at Saving the South-Bohemian Graphite Mining Companies in the 1930s

Abstract

In 1924 an economist and regionalist Jan Stocký (1897–1959) proposed to Rudolf Beran (1887–1952), at that time the secretary of the Republican Party of Farmers and Peasants (Agrarian Party), a concept of a plan of economic and social enhancement and its

step-by-step realization through newly established interwar Economic Board of South Bohemia – Prague. The board followed up with some starting points and attempts from the pre-WWI period, from times of intensive attempts to find a solution to the so called “South-Bohemian question”. The programme of its possible solution was defined in regional newspaper “South-Bohemian Region”. The causes of complex situation were to be found in the preceding historical, economic and social development of the South or South-Western Bohemia. In the 1930s, the Economic Board of South Bohemia made an unsuccessful attempt at saving the declining South-Bohemian graphite mining companies through the participation of the Czechoslovak state. This group was formed by the Netolice Graphite Works in Chvalovice by Netolice, owned by František X. Kinský, owner of the Chlumec-nad-Cidlinou manor, and the Schwarzenberg Princely Graphite Mines in Černá v Pošumaví, owned by the Krumlov-Hluboká primogeniture of the princes of Schwarzenberg. Because of the opposition of some important officials representing for example Ministry of the National Defence, commercial and trading chambers, because of the reluctance of mines owners alone to extend the existence of uneconomic works, and because of financial demands of saving, the attempt came to nothing. After establishment the Protectorate of Bohemia and Moravia, there appeared a diversion from the original regional concept. Therefore, it was proposed to build regional economic chambers in the spirit of the Nazi “new order”. At that time, the cultural dimension of the regional movement was also intensified and emphasized. In 1941 the attempts to get through surviving Economic Board of South Bohemia definitely failed and similarly regionalism as such. Thereby the South-Bohemian regionalism also vanished from the life of Czech society.

Keywords: Economic Board of South Bohemia (NSJ) – Prague; regionalism; South-Bohemian graphite mining companies; mines; blacklead (graphite); Netolice Graphite Works in Chvalovice by Netolice; Schwarzenberg Graphite Mines in Černá v Pošumaví (Schwarzbach).